

DR. SIMON GYULA
Budapest

Emlékezés Földes Ferencre

A kortárs és harcostárs Darvas József írja róla egy emberöltővel később: „Nem tudok Földes Ferencről másképpen, csak személyes hangon, s megindultsággal írni. Hiába telt el azóta, hogy utoljára beszélgettünk, immáron egy negyedszázad, s vált az alakja egy kicsit tetetlen mártíreszménnyé. Nekem ő ma is Feri, akit mint embert is nagyon szerettem, aki kevés jóbarátaim egyike volt; az emlékek, amelyeket róla örökök, az elmúlt ifjúság legmaradandóbb tartalmai közé tartoznak. Olyan volt ez a barátság, amelyben a világnézeti egyezés, az eszmei-politikai egyetértés, s az emberi rokonszenv szinte szétválaszthatatlanul forrtak egybe. Nagy adomány volt ez számomra, azokban a nehéz időkben, a második világháború megpróbáltatásos éveiben...”¹

Földes Ferenc értelmiségi családból származott. 1928-tól 1932-ig a Sorbonne-on tanult filozófiát, lélektant, szociológiát. 1937-ben Bolognában filozófiából doktori címet szerez, disszertációjában Bertrand Russell bölcsészeti rendszerének marxista kritikáját írja meg. Bámulatatos energiával és tehetséggel képzi magát, beszél franciául, angolul, olaszul, németül. Már egyetemista korában bekapcsolódik a francia baloldali diákmozgalomba, s amikor 1932-ben hazajön, ott találjuk a Kommunista Ifjúságok Magyarországi Szövetségének tagjai sorában. Elveiért és tetteiért börtönbe kerül.

A háború kitörése Párizsban éri. Nem tudott más sorsot választani, mint ami hazájára, népére várt. Hazajött, és minden képességével és tehetségével bekapcsolódott az egyre erősebben kibontakozó függetlenségi mozgalomba. 1941-től kezdve tagja és Kállai Gyula mellett irányítója is a kommunista párt propagandabizottságának. A párt megbízásából egyik szervezője és vezetője a Történelmi Emlékbizottságnak. Fontos szerepe volt a Batthyány-emlékmécsesnél, Kossuth és Táncsics sírjánál, majd 1942. március 15-én a Petőfi-szobornál lezajlott nagy jelentőségű tüntetéseknél és megmozdulásoknál. Annak a baloldali, antifasiszta pedagóguscsoportnak munkáját, mely a függetlenségi mozgalmon belül alakult, Ságvári Endre mellett Földes Ferenc irányította.

Korához mérten „kész” és bölcs politikusként élt a gyakorlatban is a népfrontpolitika módszereivel. Darvas erről így ír: „Sose ragadt bele a tézisek bűvületébe –, a forrongó valóság érdekelte, s arról gondolkodott, ítélte, marxista módon. Pontosan és következetesen elemző elme volt; kitűnő és rugalmas érvelő, vitatkozó. Akár mint politikai szervező a függetlenségi mozgalomban, a Történelmi Emlékbizottságban, akár mint publicista, tanulmányíró, nagyszerű érzékkel alkalmazta a népfrontpolitikát.”²

A nagyszerűen induló és ívelő pályát azonban kettétörte a fasizmus és az esztelen háború. Földes Ferenc 1942. áprilisában kapta meg behívóját, s 1943. január 13-án látták utoljára a keleti fronton. Eltűnt, s most Ukrajna valamelyik tömegsírijában nyugszik. Fiatalon ellobbant élete nem érthette meg a 33 évet; ha élne, most lenne 75 éves.³

Életműve így sem maradt ígéret vagy töredék. Persze, maróan fáj, hogy a felszabadulás után nem érvényesíthette kivételes képességeit. Ám mind a mozgalom, mind a művelődéstörténet a forradalmi hagyományok sorában tartja számon. Válogatott művei a felszabadulás után kétszer is megjelentek. Életművét pedagógusképzőkben ta-

nulják; oktatási intézmények, fővárosi pedagógusdíj névadója; Miskolcon, Pécsen utcákat neveztek el róla. Emberi példája is eleven, nevelő hatása. Aktív, cselekvő személyiség, típus volt. Kívülről szervezett, szerette a nyílt, őszinte és kemény elvi vitákat. Ismerte azt a valóságot, melyben élt, népe múltját és jelenét, erényeit és gyöngéit. Nem a doktrinerség elefántcsonttoronyából oktatott, s nem az aszkézis hideg szobrát testésítet meg. Földes a mozgalom modern embere volt, a szó teljes és legjobb értelmében. Kiválóan képzett és művelt, ugyanakkor szerencsés emberi adottságokkal is megáldott. Külsője megnyerő, emberi érintkezésén az életszeretet derűje és melege süt át, hűség baráthoz, ügyszóhoz egyaránt.

Ha fennmaradt írásait vesszük szemügyre – a termés tíz rövidebbre fogott és egy nagyobb terjedelmű tanulmány a munkásosztály és a parasztság hazai kulturális helyzetéről –, akkor a művelődéspolitikus képe rajzolódik ki elsősorban előttünk, aki olykor a történeti múlt kínálta analógiával is él. Az illegalitás kényszerítő körülményei okozzák, hogy a progresszió ekkor a témák megválasztásában vagy a művelődést, a művelődéspolitikát, vagy a történeti múlt valamelyik példáját – nyilván jelkép gyanánt – választja.

Az irodalmi termés így sem jelentéktelen, különösen, ha a rendelkezésre álló időhöz és az ország rendkívül súlyos helyzetéhez mérjük. Érdemes egy kissé elidőzni, találni a sorok között.

Földes Ferenc több tanulmánya a Kelet Népeben jelent meg. Az ekkor főszerkesztő Móricz Zsigmond bátorságára vall ez. Móricz nemcsak a népieseket kívánta egyesíteni táborába, hanem marxistáknak is publikációs fórumot teremtett, s lapját az egész nép felvilágosítójává és nevelőjévé kívánta tenni. A lap nagy teret szentelt a művelődéspolitikai kérdéseknek, így többek között a népfőiskoláknak is. E kérdések körül kibontakozott vitákban sokféle nézet és vélemény látott napvilágot, például az a jószándékú, de alapjában idealista következtetés is, hogy a dán népfőiskolák nevelőmunkájának eredményeképpen alakult ki a dán nép magas mezőgazdasági kultúrája, s emelkedett a parasztek életszínvonalára. Ismeretes, hogy már Bethlen és Klebelsberg művelődési alapkoncepciójának, a „kultúrfejlődés”-elméletnek is volt egy olyan politikai szándéka, hogy a művelődésügyet elszakítsa a társadalmi-politikai struktúrától, s valamilyen önálló létre képes folyamatnak tekintse. Ez a látszólag önálló mozgásra készített művelődésügy, melynek fejlesztésére viszonylag nagy összegeket áldoztak, a végső szándékokban kifelé revansista törekvéseket, befelé a társadalmi valóságnak a konzerválását szolgálta. Mint propagandatevékenység és eszmekör, arra volt hivatott, hogy optimizmust árásson a nemzetnek tisztán művelődési eszközökkel és úton végbevihető megújítására. Nem tagadhatjuk e propaganda részleges vagy jelentősebb sikereit. Ebben szerepet játszhatott az is, hogy ez a propaganda szívesen kölcsönözte – ugyanakkor politikailag támadta vagy üldözte is – a népiesek és más haladó mozgalmak gondolatait és törekvéseit. Ezért tudott olykor tömegeket is kiváló haladó elméket is megtéveszteni. Földes Ferenc művelődéspolitikai írásaiban ezzel a politikai manőverrel és taktikával szemben tudatos elvi harcot hirdet. A művelődésügyet visszateszi a társadalmi-gazdasági szerkezet megfelelő helyére. A kultúra ápolása és gazdagítása önmagában nem elegendő a társadalom fejlesztésére, a társadalom szerkezetének megváltoztatására van szükség, hogy a kultúra is elindulhasson a fejlődés csodálatos útjain és népivé váljék. „Nem népfőiskolák tették a dán parasztot azzá, ami a háború előtt volt – írja Földes Ferenc –, hanem az alapos földreform.” Ebben az aforizmává tömörített mondatban Földes a marxizmus módszerével a feje tetejére állt dolgot egy mozdulattal talpára fordítja. Jól érzékeltette azt az ellentétet, amely a kétféle humanizmus, a polgári és a marxista humanizmus között fennáll. A mi humanizmusunk szerint a körülményeket kell emberibbé tennünk, hogy az emberek is embersegebbé válhassanak.

A fajelmélet nem a huszadik század terméke. Földes Ferencnek *A rasszizmus ideológiai szerepei* című írása lényegében a fasizmust történeti alapon kritizálja és veti el. Az *1789 és a gondolkodás* c. esszéje a francia forradalom szabadságeszméire utal az elnyomatás súlyos éveiben. A *Rákóczi* c. tanulmány a népfrontpolitika számára nyújt történeti példát (Földes írása a Népszava 1941. évi nevezetes karácsonyi számában jelent meg, amelyben találkozót adtak egymásnak a magyar szellemi és politikai életnek többek között olyan kiválóságai, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre, Móricz Zsigmond, Szakasits Árpád, Szekfű Gyula és mások). A *jobbágyjűk Bethlen Gábor kollégiumában* c. kis, remekbe szabott írása telibe találta az ellenforradalmi rendszernek a kultúrfőlényről terjesztett hamis „mítoszt”.

Földes Ferenc legfőbb műveként a *Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon* c. monográfiáját tartjuk számon, mely a marxista szociológiai módszert alkalmazza az 1940-es évek eleji Magyarország művelődési viszonyaira. A szociológiai metodológia és annak gyakorlata felvirágozóban van akkor Magyarországon, gondoljunk csak a népiesekre, falukutatókra, de haladó szellemű „urbánus” szociológusokra is. Földes a társadalmi struktúrára, a társadalmi intézményekre és a társadalmi folyamat objektív szerkezetére összpontosít a gyökeres változtatás szükségyszerűségének bizonyításával. Az ítélet, a következtetés azonban nem általános, hanem az adott társadalmi struktúrára, pontosan a Horthy-korszakra vonatkozik. Ez a módszer minőségileg különbözik a neopozitivistá szociológusok módszerétől. – De, nézzünk néhány ténnyt és következtetést Földes fő művéből.

A szegényparasztság aránya a lakosságban 35⁰/₀, a középiskolai tanulóifjúság soraiban pedig 1,3⁰/₀; a munkásság aránya a lakosságban 21,4⁰/₀, a középiskolákban 3,8⁰/₀. A két legfontosabb dolgozó osztály gyermekeinek részesedése tehát a középiskolában 5,1⁰/₀, a főiskolákon és egyetemeken 5,4⁰/₀. A szegényparaszt gyermekek közül minden 478-ik jut be középiskolába, és minden 1320-ik a felsőfokú oktatás intézményeibe. A munkásszármazású tanulók közül csak minden 108-ik tanul tovább középiskolában, és minden 425-ik a főiskolán és egyetemen. „A kb. 1 300 000 főnyi ipari munkás rétegből – írja Földes –, mindössze 51 hallgató volt a Műegyetemen! Pedig a hagyományos technikai érzék és készség éppen a mérnöki pályák felé irányítaná a munkásifjúságot. De még azok előtt is, akik tudnának az érettségi után tovább tanulni, rendkívüli nehézségek tornyosulnak. Egy Műegyetem van egész Magyarországon, tehát a nem budapestiek számára már ez is súlyos anyagi kérdés; a Műegyetem a legdrágább főiskola: a mérnöki, vagy építészmérnöki, vagy gépészmérnöki oklevél összes költsége 9 féléven át 2410 pengő, azaz, félévenként 270 pengő, a vegyészmérnöki oklevél 3500 pengőbe kerül, azaz félévenként 390 pengőbe. Ugyanakkor, a magyar ipari munkásság átlagos keresete 1938-ban évi 1200 pengő volt! ... Ilyen módon a teljes „tanulási szabadság” fenntartásával játszi könnyedséggel sajátítja ki a polgárság a Műegyetemet a saját részére, biztosítva a maga számára az ország technikai vezetését.”

A szelekció tehát egyértelmű és kíméletlen. A tanulók már 10 éves korukban szétágazó utakon tanulnak tovább, lényegében egy elméleti és egy gyakorlati képzést nyújtó középiskolában, illetve a tanulók zöme népiskolában fejezi be tanulmányait. A modern burzsoázia a mai napig a tanulók szétszórását a tehetségre, a képességekre és az érdeklődésre vezeti vissza. De a valóság korántsem ilyen desztilláltan pedagógiai: a tanulók nem tehetségük alapján jutnak a gimnáziumba, a polgári iskolába vagy a népiskola 5. osztályába, hanem szinte kizárólag osztályhoz, réteghöz való tartozásuk alapján. Földes Ferenc tényekkel és statisztikai adatokkal bizonyítja ezt számunkra.

És vajon, milyen kép tárul elénk a felnőttek világából? Az országban háromnegyedmillió analfabéta van, és az írástudatlanság oka a szegénység. Milliós tömegek vannak, akiknek sohasem kerül könyv a kezükbe. A szépirodalmi művek átlagos példányszáma mindössze 2500–3000 példány. A tízmilliós magyarságból a könyvtárakat

mindössze pár ezer ember látogatja. A művészetek kevés megértőre, még kevesebb alkotóra lennek a szegény néprétegek között. A rádióengedélyesek számára alig találunk szegényparasztot. És így tovább... , sorolhatnánk Földes megrázó adatait. „A szegény néprétegek kultúrkérdése kulturális síkon nem oldható meg – olvassuk a fenti műben – ... *tebát, marad a társadalmi megoldás*”. Ez Földes végső forradalmi következtetése, s ez a nagy formátumú „változás” kulturális forradalmat von maga után, amely a művelődésben nem válságot, hanem csodálatos gazdagodást idéz elő, az emberi életet új formákkal és tartalommal teszi értelmessé.

Földes Ferenc életműve eleven és instruktív hagyomány, beleépült a mába. Róla emlékezni nem „kegyeleti” feladat vagy kötelesség, hanem politikai bölcsesség, tettekre készítő *példa*. Gondolatai egy nagy történelmi korszak programjának részét képezik. Kár, hogy elképzeléseinek, reményeinek gyakorlatát már nem érhetette meg, és a megvalósítás küzdelmeinek nem lehetett részese.

JEGYZETEK

[1] *Földes Ferenc*: Válogatott írások. Darvas József: Előszó. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1967. 5. o.

[2] Uo. 11. o.

[3] Megemlékezésünk az évfordulót, s nem a születés napját vette figyelembe, amely 1910. március 16.

Minden kedves Előfizetőknek,
Olvasónknak, Munkatársunknak,
kellemes pihenést, gondtalan nyári vakációt
kíván a

Módszertani Közlemények
Szerkesztősége és Kiadóhivatala